

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC ÍBERO-ROMÀ DEL PUIG CARDENER I LA FELIUA, NOVES DADES ENTORN LA HISTÒRIA ANTIGA BAGENCA (I^a PART)

Antoni Daura i Jorba
Joan Galobart i Badal

Des del bon marc que és la revista DOVELLA volem presentar un lot de materials, bàsicament terrissa, que fins el moment present havien romàs inèdits. Tots ells provenen d'uns jaciments que es localitzen, respectivament, al prou conegut Puig Cardener de Manresa i a La Feliua, en el terme de Sant Fruitós de Bages. Les restes estudiades estan dipositades, en el primer dels casos, al museu de la ciutat, mentre les del segon jaciment romanen en mans particulars.

D'altra banda, i aprofitant l'avinentesa, hem decidit no quedar-nos en el simple i fred inventari i escorcollar en la història antiga de la nostra comarca a fi d'intentar obrir nous camins d'investigació en un futur immediat. Després de la tasca prèvia de recollida de dades en general, portada a terme per nosaltres mateixos no fa massa, hem cregut necessari passar ja a una feina menys descriptiva (com la d'una "carta" arqueològica) i, en canvi, més interpretativa (1). I aquest breu treball que ve a continuació segueix aquesta segona línia.

I. EL JACIMENT DEL PUIG CARDENER

L'any 1915, tot fent les famoses obres de fonamentació de l'actual façana neogòtica de la basílica de la Seu manresana, es va ensopegar amb un conjunt, ben complicat degut al garbuix constructiu recuperat de l'oblit secular, del qual l'element més espectacular i més evident en fou una necròpolis formada per disset tombes. D'aquestes, deu, n'hi havia que s'acostaven clarament a la cronologia romana baix imperial: les fetes amb teules ("tegulae" i "imbrices"). La resta, per altra part, presentava una certa problemàtica tenint en compte que es podien considerar cistes pètries triangulars i rectangulars. El seu estudi va anar a càrrec de mossèn Josep Guitart, el qual en va escriure una memòria dels treballs d'excavació (2). Tingué especial interès per les sepultures, així com per l'estratigrafia teòrica

(fet aquest no massa corrent en aquells anys), però marginà el material, per a ell quelcom secundari. Malgrat el bon dibuix estratigràfic (elaborat per la ploma d'un tal Joan Molist), la seva interpretació es fa difícil i avui, almenys en aquell sector pujolenc, no la podem comprovar ja que la feina d'excavació es dirigí simplement vers la preservació i el trasllat dels enterraments, en una tasca simple de salvament prèvia a la represa de les obres constructives.

Així, doncs, les conclusions a les que hem arribat després d'un examen detingut de la informació publicada i del material estudiat són, com es veurà més endavant, molt parcials encara.

Fa ben pocs anys, dos arqueòlegs, Miquel Cura i Enric Sanmartí, van ocupar-se d'un petit conjunt de ceràmica grega de cronologia ibèrica que, sens dubte, despertà novament l'interès pel

jaciment i, alhora, revolucionà un xic el concepte que fins aleshores es tenia de la troballa (3). D'aquesta manera, la pura i típica especulació sobre el passat ibèric manresà es convertí en una realitat palpable. Tot i així el parell d'investigadors suara esmentats no prosseguien llur treball en els fons museístics, on hi havia encara força material mig amagat. I aquest és el que ara anirem a descriure tot seguit puix som del parer que, com a mínim, aporten una mica més de llum arqueològica als encara foscos orígens manresans (4). Es tracta de peces pràcticament inèdites que no han estat mai individualitzades bibliogràficament ja que solament es va fer menció d'alguns exemplars que van semblar sobresortints.

II. ELS MATERIALS DEL PUIG CARDENER

A l'hora de presentar-vos la descripció del material, essencialment ceràmic tal com ja hem dit, cal fer

Peça sigil·lata (4086) sud·gàl·lica, procedent del Puig Cardener (forma Drag. 37-A).

abans unes mínimes apreciacions. Ja hem esmentat també que el dibuix estratigràfic que hom realitzà no situa les peces que ara presentarem. Així les coses sols coneixem la informació de Josep Guixart que passem a transcriure literalment. “. . . Entre la runa que omplia els espais que separaven les tombes s’hi trobaren diferents trossos de ceràmica vermella amb dibuixos emmotllats i la marca del terrisser. . . i classificà (es refereix a mossèn Gudiol) els trossos de ceràmica en la següent forma: la ceràmica groguenca amb pinzellades roges, ibèrica; la negra llustrosa, campaniana i la vermella cizellada, aretina o saguntina” (SIC).

L’inventari elaborat pels qui subscriuen aquestes línies, és relativament llarg i ens ha semblat precís, en conseqüència, simplificar-lo aquí en gran manera a fi que sigui llegidor. De tota manera hem mantingut la numeració utilitzada atenent al codi inventat i utilitzat per Miquel Cura quan era conservador del Museu Comarcal de Manresa. Es tracta del següent: 05= món ibèric; 06= món romà; M 1= Puig Cardener; 4= ceràmica; 7= pedra; 8= vidre. La xifra que clou el número d’inventari és la d’ordre general. Observareu que comencem pel número 31 de la classificació. Això és perquè les altres 30 primeres peces corresponen a les fetes públiques per Miquel Cura i Enric Sanmartí i d’elles no en parlarem aquí en detall.

— Ceràmica grisa emporitana: (5)

05/M1/4/031 i 043: vores de peti-

tes pàteres que conserven part de la panxa.

05/M1/4/032, 033 i 035: vores de pàteres, amb el llavi doblat vers l’interior.

05/M1/4/036, 036, 037, 040, 041, 042, 045, 046 i 047: vores de vasets bicònics. Els tres darrers conserven l’arrencada de la nansa.

05/M1/4/038: fragment del peu d’una copa.

05/M1/4/039: fragment de vora d’un “oenochoe”.

05/M1/4/044: fragment de vora amb l’arrencada de la nansa per sobre del llavi. Parets gairebé verticals.

05/M1/4/048 i 049: fragments de nansa del tipus cinta.

05/M1/4/050 i 051: nanses cilíndriques.

05/M1/4/052: fragment de panxa amb tetó decoratiu.

05/M1/4/053 a 056: fragments de bases essent els dos primers sense peu. La resta té un peu petit.

— Ceràmica ibèrica pintada: (6)

05/M1/4/057: petit fragment mal conservat de “Kalathos” amb decoració de bandes geomètriques pintades de roig.

05/M1/4/058: fragment lateral que presenta l’arrencament d’una nansa trencada. La decoració, ben pintada val a dir, és a base de bandes de cercles concèntrics i línies sinuoses.

05/M1/4/059: fragment lateral decorat amb una franja i cercles concèntrics.

05/M1/4/060: fragment lateral que presenta franges verticals i

inclinades de diferents gruixos, així com unes típiques volutes. 05/M1/4/061: vora de “Kalathos” decorada amb línies sota i sobre del llavi.

05/M1/4/062: fragment lateral amb cercles concèntrics.

05/M1/4/063: Idem. que l’anteriorment descrit.

05/M1/4/064: base de “Kalathos” amb cercles concèntrics molt esborrats.

05/M1/4/065: fragment lateral que presenta diverses franges sinuoses paral·leles.

05/M1/4/066: fragment lateral que té un parell de fulles de palma.

Nota: Aquestes peces suara descrites corresponen a un bloc que no va ésser convenientment inventariat en un primer moment i pot ser que alguna peça s’hagi extraviat i, fins i tot, que alguna d’aquestes pertanyi a algun altre jaciment. De tota manera és molt possible que pertanyin al Puig Cardener.

— Ceràmica ibèrica estampada:

05/M1/4/067: fragment de terrissa grisa amb decoració estampada. Consisteix aquesta en una sanefa de quadrats inscrits successivament. Al mig hi ha uns petits cercles, en concret dotze.

— Ceràmica campaniana: (7)

06/M1/4087: tros de la part inferior d’un peu amb la paret bastant gruixuda. El vernís negre és de mala qualitat i es troba picat. Campaniana B.

06/M1/4088: fragment de difícil col·locació a la peça. El vernís negre es troba bastant desgastat.

06/M1/4089: fragment d’una base amb el peu en forma d’anell.

06/M1/4090: part de la vora d’una peça. Conserva algunes ratlles incises al volt, producte del moldejat. Campaniana A.

06/M1/4091: fragment de la vora i cos d’un plat, encara que no conserva res del llavi. El seu vernís és de bastant bona qualitat. Campaniana A.

06/M1/4092: tros de la vora d’un plat. La qualitat del vernís negre no és massa bona.

06/M1/4093: fragment de la vora d'un plat molt semblant a l'anterior.

06/M1/4094: ídem, però amb una millor conservació del vernís.

06/M1/4095: fragment d'una peça que conserva una decoració incisa de dues bandes amb incisions verticals. Regular estat del vernís.

06/M1/4096: tros d'una peça de paret força gruixuda. Curiosament hi ha una clapa vermello-sa, potser producte dels dits del terrissaire en pintar-la. Campaniana B.

06/M1/4097: fragment que conserva una decoració incisa consistent en dues ratlles paral·leles. Campaniana B.

06/M1/4098 a 4114: fragments sense forma. L'últim conserva unes petites incisions. Els números 104, 108, 109 i 111 són de campaniana A, mentre els següents: 105, 110 i 112 són de campaniana B.

— Llànties:

06/M1/4115: fragment de llàntia que conserva la seva nansa rodona. Com a decoració porta quatre incisions, dues sobre la nansa i les altres prop la vora. S'hi distingeix, cap el centre, un relleu potser floral. Està vernissada.

06/M1/4116: ídem d'abans, però més gran, sense relleu i conservant part de la seva base. S'hi veuen restes de vernís. Té una marca de terrisser, amb la següent inscripció: L / MUN / PHILE. (8)

— Ceràmica sigil·lata: (9)

06/M1/4068: petit fragment de la vora d'un vaset amb el llavi lleugerament sortit a l'exterior. Presenta relleus decoratius de tipus vegetal. Sigil·lata hispànica, forma Drag. 30.

06/M1/4069: trosset del costat d'una peça amb relleu floral. Sudgàl·lica.

06/M1/4070: fragment del costat d'una peça amb curvatura que tendeix a la base. Relleu de figures sense desxifrar, zoomorfes i vegetals. Sigil·lata hispà-

nica.

06/M1/4071: base completa d'un vaset amb l'arrencament d'un costat. Presenta un cercle gravat al fons del got, part segurament de la marca il·legible del terrissaire. Sudgàl·lica.

06/M1/4072: petit fragment d'un costat amb relleu geomètric. Hispànica.

06/M1/4073: tros de vora amb el llavi molt poc sortit a l'exterior. Un xic més avall hi ha un llavi decoratiu.

06/M1/4074: fragment de base amb peu. Sota s'hi veu una marca de terrissaire.

06/M1/4075: fragment de vora amb el llavi un xic sortit cap a fora.

06/M1/4076: petit fragment corresponent a un costat d'una peça.

06/M1/4077 i 4078: ídem.

06/M1/4079: menut fragment amb una ratlla decorativa.

06/M1/4080: ídem de l'anterior.

06/M1/4081: fragment de base amb peu.

06/M1/4082: vora amb el llavi sortit a l'exterior.

06/M1/4083 i 4084: petit tros llis amb una lleugera curvatura.

06/M1/4085: trosset del costat d'una peça amb decoració floral en relleu. Sudgàl·lica. Possiblement es tracti de la forma Drag. 29.

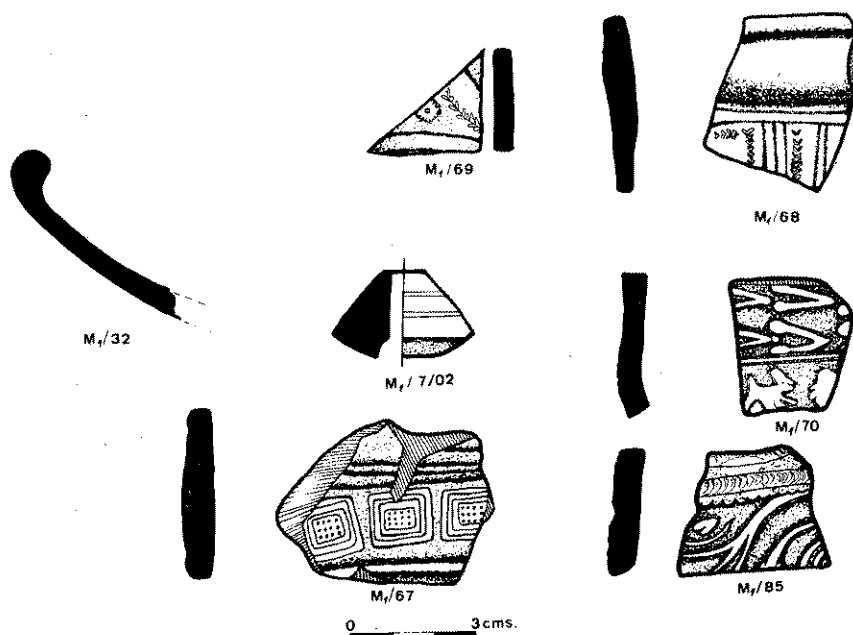
06/M1/4086: tros gran de sigil·lata sudgàl·lica, de la forma Drag. 37-A. Es troba decorat amb relleus que representen figures humanes, animals i geomètriques. Produït, probablement, al taller de la "Graufesenque". (10).

— Fussaiola:

05/M1/4117: fussaiola de 40 mm. de diàmetre màxim amb un forat de 5 mm. i decoració consistent en dues ratlles incises al volt. És feta de ceràmica.

— Material lític:

També aquí ens trobem amb el problema de no poder adscriure amb seguretat a aquest jaciment varis fragments de molí (16 en total) i un de mosaic comú, que potser hi pertanyen. Esperem que algun dia puguem sortir de dubtes. M1/701: destrat negra de basalt amb la part superior escapçada. (Ometem el codi cronològic, donades les característiques de la peça i de l'excavació).

Materials del Puig Cardener: El nº 32 correspon a la vora d'una pàtera grisa monocroma o emporitana. El nº 67 representa un fragment de ceràmica ibèrica estampada. El nº 68 és una vora de sigil·lada hispànica, de la forma Drag. 30. El nº 70: és un padellàs sigil·lat hispànic. El nº 85 és un fragment de sigil·lada sudgàl·lica, probablement pertanyent a la forma Drag. 29. La nº 69 és un trosset de sigil·lada sudgàl·lica. El nº 7/02 és una fussaiola lítica, potser ibèrica.

— Vidre romà: (11)

06/M1/801: trosset pertanyent a la vora amb el llavi lleugerament tombat cap a l'interior. A sota hi ha una petita banda decorativa. Color blanc-verd. El seu estat de conservació, i el dels altres vidres de la col·lecció, és força precari.

06/M1/802: trosset de la vora amb el llavi un xic sortit a l'exterior. A la part inferior s'hi troba una banda decorativa. Conserva restes de policromia.

06/M1/803: fragment que té una petita curvatura i que probablement pertany a un costat de la peça. Color verdós.

06/M1/804, 805: fragments amb curvatura. Tenen policromia.

06/M1/806: porció d'una vora gruixuda amb el llavi foradat per dins. Color verd clar.

— Comentari final:

Després de la ràpida exposició que hem fet del material inventariat recentment per nosaltres, ens toca ara fer-ne una valoració arqueològica global. Aquesta ha de fer referència a la cronologia del Puig en general ja que, pensem, és la novetat més destacada després d'anys d'un coneixement força parcial de les restes aparegudes en aquest indret ciutadà. Les peces i els objectes en concret tenen una importància relativa en si mateixos i és millor, per tant, valorar-los cronològicament.

A hores d'ara tenim un període antic representat per les ceràmiques àtiques que abraçarien un lapse de temps entre el segle VI a.n.e. i IV a.n.e. Seguidament trobem materials protocampanians i campanians del tipus "A" que ens omplirien els segles III a.n.e. i II a.n.e. Finalment hi ha peces de campaniana "B" que serien del segle I a.n.e.

Les peces aportades ara en aquest mateix treball s'inscriuen perfectament en aquest context ibèric identificat primerament per Miquel Cura i Enric Sanmartí. En efecte, la ceràmica grisa emporitana o de la costa catalana ocupa-

ria un llarg període comprès entre el segle IV a.n.e. a l'I a.n.e. Quelcom semblant passa amb les peces decorades amb pinzellades roges geomètriques que, a Catalunya, es consideren dels segles IV-III a.n.e. les més antigues i desenvolupades totes elles amb els inicis de la romanització, o sigui, d'època ibero-romana com les encunyacions monetàries. Per altra part, sobresurt amb llum pròpia, sobretot per la seva poca abundor en les comarques catalanes, el fragment amb decoració estampada situable a l'entorn del segle III a.n.e. Els seus paral·lels més propers es troben a la Costa de la Vila (Santpedor) i El Cogulló (Sallent).

Pel que fa a la ceràmica romana l'única que ens ofereix, indirectament, cronologia versemblant és la fina sigil·lada. Val a dir que entre la sud-gal·lica s'hi troben dues formes fàcilment identificables i datables: la Drag. 29, típica de la primera meitat del segle I de la nostra era (de Tiberi als Flavis) i la Drag. 37-A, comuna en la segona meitat del mateix segle. Pel que fa a la hispànica cal afegir que domina la decoració dita de metopes, pertanyent al segle I i de la qual n'és també una bona mostra el model Drag. 30. O sigui, que tenim tot l'alt imperi suficientment documentat, bé que molt mínimament encara, a casa nostra. Posteriorment hi ha un buit de ceràmiques ben datables, però no creiem pas que això vulgui indicar una desocupació, més aviat es tractaria de la poca fortuna en la seva recollida. A més, l'aparició de la necròpolis pot començar a omplir aquells segles tan foscos que s'inscriuen entre el V i el IX. Poc és, doncs, el que tenim a les nostres mans, però, tal com s'ha pogut demostrar, ben bàsic i important per poder saber alguna cosa dels precedents manresans.

III. LA NECRÒPOLIS DEL PUIG CARDENER

És la troballa bàsica i clau, a l'ensem que la millor conservada puix era pràcticament verge, que

ha despertat l'interès arqueològic del punt. De tota manera, farem d'antuvi un comentari sobre l'estratigrafia que presentava el jaciment. És aquesta bastant concreta, però de difícil interpretació. La seva formació no la fem pas massa antiga puix la gran alçada del terraplè ens indica una gran remoguda i amuntegament de terres en aquell sector ponentí del Puig provinents de la resta del planell. A més Josep Guitart no especifica la situació concreta de la terrissa recuperada, solament diu que es trobava entre les tombes (aquestes havien remogut estrats immediatament anteriors ficant-se dins d'ells). Per altra banda, el senzill mosaic fet de picadís i rajola que cobria les sepultures, tingui o no funció funerària, pensem que és fonamental per separar el moment antic del gran terraplenat posterior.

Quant a les característiques del cementiri, fonamentalment les tipològiques, diguem que fan que el considerem força tardà dins el món antic, un xic més del que fins ara s'ha vingut afirmant (segle IV). Si tota la necròpolis fos de teules la cosa no tindria excessiva problemàtica, però el fet d'existir-hi enterraments construïts a base de lloses en el mateix estrat complica el panorama. Aquestes cistes no semblen pas haver-se introduït molt posteriorment (fins i tot és interessant fer notar que hi ha tombes de teules en un pla superior) i no creiem, per tant, massa lògic considerar-les més modernes. La manca d'un estudi sintètic d'àmbit general a casa nostra sobre aquest fenomen funerari se'ns fa ara ben evident i sols ens podem refiar de paral·lelismes més o menys llunyans. Coneixem, i no sabem fins a quin punt és lícit fer comparacions, un treball d'aquestes característiques fet a la vall del riu Rhone (12) i allí les sepultures de forma triangular construïdes a base de teules es consideren del moment paleocristià (segles V - VII) i les d'ídèntica figura, però de lloses, merovingies (segles VII - VIII). Les cistes rectangulars són considerades coetànies a les es-

mentades en primer lloc (13).

En fi, tot plegat ens indica que allí la qüestió és relativament clara i que cobriria l'espai de temps, encara imprecís per a nosaltres arqueològicament parlant, que va de la fi del món antic a l'inici del món medieval. I el Puig Cardener, pel que fa referència a l'aspecte funerari, creiem que el podem incloure en aquest marc (segles V - VII). Podem parlar de necròpolis paleocristiana? Cronològicament sí, culturalment o ideològicament no ens atrevim a afirmar-ho. Sols tenim alguna dada per intuir que els allí inhumats fossin realment primitius cristians. Ens referim concretament a l'orientació de les tombes (seguien l'eix Est/Oest amb el sebollit mirant vers Terra Santa, a l'orient) i al fet que allí mateix hi observem una tradició continuada de culte. Si bé l'església més antiga corroborada fins avui correspon a l'època pre-romànica, per què no es pot trobar algun dia algun element més vell? (14).

Antoni Daura i Jorba
Joan Galobart i Badal

NOTES:

- (1) Veieu: DAURA, A./GALOBART, J. "L'arqueologia al Bages (I-II)", *Les Fonts. Quaderns de Recerca i Divulgació* n° 5 i 6, Manresa, 1982-83. Les referències bibliogràfiques, així com la descripció, de cada jaciment ens estalviarem d'esmentar-les ja que el lector interessat en els detalls concrets les trobarà en aquest treball.
- (2) Veieu: GUITART, J. "Resseña de la troballa de sepultures antigues a Manresa", *butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages* n° 68 (volum IV), Manresa, 1916.
- (3) Veieu: CURA, M./SANMARTI, E. "Sobre els orígens de la ciutat de Manresa. Les ceràmiques gregues de Puig Cardener", *Faventia* n° 3/1, Bellaterra, 1981.
- (4) Una primera síntesi, així com una avançada de dades, sobre la investigació arqueològica al Puig Cardener la tenim a: DAURA, A./GALOBART, J. "El jaciment ibero-romà del Puig Cardener. Estat actual de la qüestió", *Dovella* n° 4, Manresa, 1982.
- (5) Veieu: LAMBOGLIA, N. "Ceràmica ampuritana o ceràmica massaliota", *Revista di Studi Liguri*, XIX, 1953.; ARANEGUI, C. "La ceràmica gris monocroma. Puntualizaciones sobre su estudio", *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, t. 11, València, 1975.
- (6) Veieu per a la decorada: PERICOT, L. "Ceràmica ibèrica", ed. Polígrafa, Barcelona, 1979. Per a la grisa estampada: CURA, M. "Acerca de unas cerámicas grises con decoración estampillada en la Cataluña prerromana", *Pyrenae* n° 7, Barcelona, 1971.; CURA, M. "Nuevos hallazgos de cerámica gris prerromana en Cataluña", *Pyrenae* n° 11, Barcelona, 1975; SOLIAS, J.M. "Ceràmica grisa estampada preromana apareguda a la Penya del Moro (Sant Just Desvern - Barcelona)", *Pyrenae*, n° 17-18, Barcelona, 1981-82.
- (7) Un estudi de gran interès per a la classificació de la ceràmica campànica a casa nostra és el de: SANMARTI, E. "La ceràmica campànica de Emporion y Rhode", ed. Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació Provincial de Barcelona, Barcelona, 1981.
- (8) Aquestes dues llànties han estat recollides en una tesina dins del marc d'un treball conjunt d'aquests tipus ceràmics: BATLLE, N. "Aportacions a l'estudi de les lucernes en el Món Antic a Catalunya", tesina de llicenciatura inèdita presentada a la Universitat de Barcelona l'any 1981.
- (9) Per a conèixer la ceràmica romana en general és assequible l'obra de: BELTRAN, M. "Ceràmica romana. Tipología y clasificación", ed. Pòrtico, Zaragoza, 1978. Sobre la modalitat hispànica de la sigil·lada veieu les darreres novetats al respecte a: AUTORS DIVERSOS—"Terra Sigilata Hispànica", butlletí del *Museo Arqueològic Nacional*, tom. 1, n° 2, Madrid, 1983.
- (10) Veieu, sobre un dels més importants centres de producció sudgàl·lica a manera de resum: SANCHEZ-LAFUENTE, J. "La Graufesenque (Millau). Producción y comercio del mayor complejo alfarero romano del Alto Imperio", *Revista de Arqueología* n° 31, Madrid, 1983.
- (11) Veieu: VILLALBA, P./CARRERAS, T. "El vidre antic (I-II)", *Informació Arqueològica* n° 33-34 i n° 38, Barcelona, 1980-82; LOPEZ, M. "Vidrio romano en la península ibérica", *Revista de Arqueología* n° 25, Madrid, 1983.
- (12) Veieu: GAGNIÈRE, S. "Les sépultures a inhumation du IIIe au XIIIe siècle de notre ère dans la basse vallée du Rhone. Essai de chronologie typologique", *Cahiers Rhodaniens*, XII, Bordighera, 1965.
- (13) D'exemples semblants, propers al nostre cementiri, podem citar el de Sant Cugat del Vallès (AMBROS, J. "El monestir de Sant Cugat del Vallès", ed. Oikos-Tau, Vilassar de Mar, 1983; BARRAL, X. "La basilique paléochrétienne et visigotique de Sant Cugat del Vallès (Barcelona). Dossier archéologique et essai d'interprétation", *Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Antiquité*, vol. 86, Roma, 1974) i les necròpolis del nucli urbà de Barcino (RIBAS, M. "Una necròpolis romana en la basílica de Santa María del Mar de Barcelona" *Ampurias*, XXIX, Barcelona, 1967; RODÀ, I. "Iconografia i distribució dels sarcòfags de tema pagà en les necròpolis de Barcino", *II Reunió d'Arqueologia paleocristiana Hispànica (Montserrat, 1978)*, Barcelona, 1982. Com a paral·lels en el món rural hi ha Cal Tuta (Cardona) (SERRA VILARÓ, J. "Història de Cardona", vol. I, Tarragona, 1966.) i Els Òbits (Matadepera, Vallès Occidental) (FERRANDO, A. "El parc natural de Sant Llorenç del Munt i Serra de l'Obac. Història i arqueologia vistes per un excursionista", ed. El Pot, Sabadell, 1983).
- (14) Les mínimes restes corresponen a un capitell (SITJES, X. "Les esglésies pre-romàniques de Bages, Berguedà i Solsonès", Manresa, 1977.).